

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ (XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)

ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

**МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ
В УКРАЇНІ
(XX – ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ)
ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ**

Монографія

Львів 2023

УДК 352(477.8)"19/20"
М 65
DOI: 10.33402/ms.2023

Місцеве самоврядування в Україні (XX – початок XXI століття). Західні землі: монографія / відп. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2023. 676 с.

У колективній монографії з'ясовано роль місцевого самоврядування на початку XX ст., під час Першої світової війни та визвольних змагань 1918–1921 рр. Розкрито стан і реформування місцевого самоврядування у Галичині в міжвоєнний період XX ст. та роки Другої світової війни. Висвітлено особливості розвитку місцевого самоврядування в західних областях України у другій половині XX ст. Окрему увагу приділено вивченню ролі місцевого самоврядування після відновлення незалежності, а особливо питанню його реформування та функціонування в умовах російсько-української війни.

Для істориків, політологів, державних службовців і всіх, хто цікавиться історією України.

Local self-government in Ukraine (XX – beginning of XXI century). Western lands: a monograph / Ed. by Mykhailo Romaniuk; NAS of Ukraine, I. Krypiak-evych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2023. 676 p.

The collective monograph clarifies the role of local self-government in the early XX century, during the First World War and the liberation struggle for independence (1918–1921). The state and reform of local self-government in Galicia in the interwar period of the XX century and the years of the Second World War are disclosed. The features of the development of local self-government in the western regions of Ukraine in the second half of the XX century are also discussed. Special attention is paid to the study of the role of local self-government after the restoration of independence, and especially the issue of its reform and functioning in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

For historians, political scientists, civil service officials, and anyone who is interested in the history of Ukraine.

Рецензенти:

доктор історичних наук, професор Руслан Сіромський
доктор історичних наук, професор Орест Красівський
доктор політичних наук Ігор Бегей

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 11 від 19 грудня 2023 р.)

ISBN 978-617-554-184-5

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023

РОЗДІЛ 2

**ОРГАНІЗАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ ВЛІТКУ 1941 РОКУ**

Складаючи плани дій і розробляючи директиви, ОУН(р) бачила себе реальною силою на початку Другої світової війни, спроможною виступити як політично, так і збройно локомотивом національного відродження й державотворення. Передбачаючи неминучість німецько-радянської війни та готуючись відновити Українську державу, ОУН(р) масово видрукувала «Вказівки на перші дні організації державного життя». У них задля гарантування безпеки й порядку на місцях державним службовцям різних гілок влади та всім керівникам місцевої влади було наказано на час перехідного воєнного стану зберігати вже наявні форми суспільного ладу, а також творити місцеве самоврядування перед приходом німецької армії.

Попередньо інтенсивно напрацьовувала проекти у Кракові Державна комісія ОУН на чолі з Володимиром Горбовим, який залучив до роботи в ній економістів, правників, освітян та інших фахівців. Державна комісія розробляла комплекс документів, що мали детально регламентувати організацію всіх механізмів і шаблів влади та місцевого самоврядування на звільнених землях. «Завдання тієї Комісії, – як розповідав Володимир Горбовий Зеновію Книшу, – у двох напрямках: теоретично – вона має обдумати й підготувати адміністрацію України після прогнання більшовиків. Це вимагає студій, що їх слід вести приспішеним темпом, бо невідомо, коли почнуться вони напевно і то може скоріше, як ми сподіваємося. Треба пізнати теперішній державно-адміністративний устрій України, всі галузі політичної й господарської адміністрації, вглибитися в стан, що витворився там після 1920 року, опанувати його і зрозуміти. Для того потрібно багато людей з різних ділянок і вони підбираються, більшість з них уже почала працювати. На тому не кінець. Самі теоретичні студії не вистачають, вони дають сире знання, з

якого треба зробити практичні висновки»¹. Було створено спецгрупу, опосередковано пов'язану з Державною комісією ОУН, яка розробляла більш вужчі теми, де працювали Степан Бандера, Ярослав Стецько, Роман Шухевич і Степан Ленкавський, які також залучали необхідних фахівців².

Відтак було розгорнуто широку мережеву підготовку організаційних кадрів щодо військового вишколу й підготовки майбутніх державно-самоврядних органів і структур на звільненій Вермахтом від ЧА територіях України. У підсумку Державна комісія ОУН уже на 1941 р. виробила інструкцію «Діяльність і боротьба ОУН під час війни». Згідно з нею, формування органів української державної влади мало розпочатися одночасно зі збройною боротьбою за звільнення України від радянської окупації. Револьюційна ОУН мала проголосити відновлення Української держави. Відповідно мусили бути зорганізовані та встановлені державні органи влади на всіх рівнях і звільнених теренах. Передбачалося, що на перших порах територіальні одиниці діятимуть цілком самостійно в усіх суспільно-економічних сферах та самотужки вирішуватимуть поточні питання, позаяк не матимуть змоги встановити відразу ж тісні зв'язки як між собою, так і з вищими органами державної влади. При цьому місцевий керівник мав негайно зосередити всю повноту влади (політичну, військову, адміністративну, судову) у своїх руках. Управлінська структура повинна була вибудовуватися, з огляду на поточні місцеві завдання та рівень їхньої складності. Всі керівні посади мали би бути обійняті членами ОУН(р) або її прихильниками, а члени організації мусили стежити за всіма сферами життєдіяльності та в разі зауваження будь-яких відхилень від програми ОУН доповідати відповідним очільникам³.

Саме з цієї причини на початку травня 1941 р. у середині ОУН(р) було розповсюджено (разом із рішеннями II Великого збору)

¹ Книш З. Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках. Торонто: Срібна Сурма, [б. р.]. С. 175.

² Стецько Я. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України / відп. ред. М. Посівнич; упоряд.: М. Посівнич, О. Ісаюк; післям. І. Патриляк. Дрогобич, 2019. С. 376–375.

³ Кентій А. В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ, 1998. С. 124; Патриляк І. Державне будівництво в планах ОУН (травень 1941 року). *Київська старовина*. 2003. № 2. С. 90; Трохимович В. Державотворчі ідеї Проводу ОУН в Україні (1940–1950). *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 300.

«Політичні вказівки», які стали свого роду інструкцією для дій за різних військово-політичних обставин і розвитку глобальних подій, зокрема при оголошенні національної державності в умовах тотальної війни на теренах України між імперіями-монстрами. В організації передбачали й очікували напад Німеччини на Радянський Союз, а відтак вказували, що «ОУН використає війну з СРСР для розгортання боротьби за Суверенну Соборну Українську Державу, для прискорення її здобуття»⁴.

Усьому членству було видано напрямні ОУН з Інструкцій революційного проводу щодо дій активу в Україні під час війни, де зазначалася необхідність розгортання визвольної революційної боротьби за УССД, що (незважаючи на рівень збройної потуги українства, порівняної з арміями воюючих сторін) мало б засвідчити, що український народ сам бореться за власну волю й незалежність, а відтак мав здобути підстави для Української держави та бути стартом для її будови, а також здобути Україні позицію суб'єкта у формуванні нового ладу на Сході Європи. Що ж до безпосередньо державотворчих намірів, наголошувалося на недопущенні на опанованих теренах неконтрольованих розподілів населенням колгоспів, розпалення боротьби за приватну власність чи продуктові запаси тощо, а натомість наказувалося залізною рукою опанувати анархію та творити українську армію. З першим же моментом збройного виступу в кожній місцині треба було оголошувати в ній українську владу й поширювати маніфест ОУН про створення української державності. При цьому генеральною лінією на західноукраїнських землях (від села до краевого центру) належало перебирати всю політичну владу неподільно, а інші політичні чи фахові сили залучати до співпраці, але під керівництвом ОУН(р)⁵.

Центром крайової влади й уряду мав стати Львів, а на центрально-східні українські землі наказувалося перекидати стільки людей, щоб це не послаблювало бази революційного проводу в Західній Україні. Крайовий західноукраїнський уряд мав бути підчиним центральному Українському суверенному соборному урядові. «Проголошуючи суверенну соборну Українську Державу, – зазначено в

⁴ Політичні вказівки (травень 1941 р.). *ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р.* [Б. м.], 1955. С. 48.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф. 3833. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 15–16.

документі, – ОУН шляхом вияву волі народу по льокальних плебісцитах повітових, місцевих зібраннях покликає Голову суверенної соборної Української держави, коли не створився в між часі суверенний Український національний уряд у Києві, якому краєва влада ЗУЗ підчиняється»⁶.

Німецькі війська потрібно було сприймати як союзницькі. При цьому ще до їхнього приходу створити владну вертикаль, щоб заявляти, «що вже створилася українська влада, її перебрала ОУН під кермою Степана Бандери, всі справи українського життя ладнає ОУН та місцева влада, готові увійти у приязні взаємини з союзними військами для спільної боротьби з Москвою та для співпраці»⁷. Якби німці негативно поставилися до створюваної української влади, треба було «заявляти на місцях, що назначені ОУН не можуть передати влади, бо лише Провід ОУН може їх звільнити від обов'язків», при застосуванні фізичної сили не чинити опір, «але в правному розумінні влади не передавати (зн[ачить] завісити себе в урядуванні)»⁸.

На очищеній від ворога території потрібно було організовувати міліцію, парамілітарні організації та військові частини. Паралельно утворити необхідні для функціонування державного життя суди, різні суспільні установи, організацію забезпечення армії, шпиталів, комунікаційні служби, фінансові уряди тощо. Самоврядні структури під впливом ОУН мали здійснювати поділ поміщицьких земель між працюючими (земля залишалася би власністю тих селян, які на ній працюють), заведені ж насильно колгоспи ліквідувати на засаді, що селяни, яких було примушено віддати землю в колгосп чи радгосп, одержать її назад. Машини, якими досі управляли, залишати в кооперативній власності тих, хто був власником відносних наділів землі, й ними вони могли далі обробляти свою землю як її власники. У державному секторі з фахівців чи колишніх директорів за ініціативою ОУН(р) призначити до керівництва підприємства чи заводу. Організовувати за націоналістичними ідеями спілки: а) молоді; б) комбатантів; в) політ'язнів; г) професійні організації інтелігентів, робітників, хліборобів; ґ) організації виробничих працівників (гірників, робітників, інженерів, директорів тощо); д) культурно-освітні організації; е) фізичного виховання;

⁶ Там само. Арк. 17–18.

⁷ Там само. Арк. 18–19.

⁸ Там само.

є) служб праці; ж) жіночі; з) харитативні (благодійні) тощо і насамперед мілітарні та парамілітарні (як, наприклад, військову організацію «Січ»). У всіх центрах створювати осередки пропаганди із членів ОУН(р), здобувати для них необхідні технічні засоби, перебрати під контроль організації культурні осередки (письменників, журналістів, науковців). Праця й ініціатива виховання та організації молоді мусить бути винятково в руках націоналістів. Відповідно до потреб і згідно з доцільністю, наскільки дієвість апарату буде запевнена, необхідно було зберегти в адміністрації наявні форми або творити нові. При цьому наголошувалося, що ОУН не може стати партією, але мусить створити ідейно-політичний визвольний рух⁹.

Тож найперше на звільнених землях ОУН негайно проголошувала б відбудову Української держави, встановлювала владу, що організовувала б державне життя в усіх сферах і керувала ним. Мандат на це, як стверджував революційний провід, надавала їй довголітня революційно-визвольна боротьба, державотворча ініціатива й активна сила. Стратегія перебрання державної влади у Західній та Центральній Україні відрізнялася: у першій – перебирає всю владу; у другій – обіймає лише керівні пости й призначає функціонерів різного рівня в міру можливості¹⁰.

Для тих, хто перебирав би урядування на місцях було підготовано й відповідну присягу: «Присягаю Україні, що всі обов'язки супроти Української Держави поручені мені Організацією Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери, буду виконувати вірно, сумлінно і буду служити всіма силами і життям від нікого незалежній Українській державі та змагати до її могутності і слави»¹¹.

Загалом же було вирішено творити державність методом доконаного чину: «а) Крайовий Провід ОУН змагає до того, щоб якнайскорше здобути відповідний терен і підстави для створення центру державного будівництва, формує центральну владу та далі наві'язує до створеного вже на місцях стану, творячи цілість; б) Рівночасно і незалежно від того в краю йде організація державного будівництва так само, як збройного зриву на місцях (за методом «б») так, що провідники окремих (менших) організаційних одиниць і провідні члени за вказівками, одержаними попередньо без

⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 2. Спр. 1. Арк. 15–19.

¹⁰ Там само. Арк. 23–24.

¹¹ Там само. Арк. 106–107.

окремого наказу самостійно організують у відповідний момент революцію та будову держави на своєму терені»¹².

Отже, у травні 1941 р. Провід ОУН(р) виробив вказівки та інструкції щодо перших заходів з організації державного життя в Україні під час війни. Так, зокрема, щодо адміністративного поділу вирішено на перших порах залишити наявний досі стан, впроваджуючи нову адміністративну одиницю між районами й областями – округу. Округа як одиниця відповідала би приблизно тогочасним західноукраїнським повітам. Осідком окружних властей мало стати більше місто, що перебувало у природному центрі для кількох (3–5) районів.

Для цілої ж Української держави адміністративно-територіальний поділ передбачався у такій конфігурації:

- адміністративно-територіальна одиниця I ступеня – область;
- адміністративно-територіальна одиниця II ступеня – округа;
- адміністративно-територіальна одиниця III ступеня – район;
- адміністративно-територіальна одиниця IV ступеня – громада¹³.

Для західноукраїнських областей при цьому створювалася на перехідний час вища спільна адміністративна одиниця, якою керувало Крайове правління, що підлягало б центральному урядові Української держави і було би зверхньою владою для підпорядкованих йому обласних правлінь. Крайове правління мало бути зліквідованим після того, як завершиться перебудова місцевих структур, що перебували під польською окупацією, за планом і спільною державною системою з центральними та східними українськими землями.

Обласний центр був осередком і проводом цілого підпорядкованого терену. Обласні установи в усіх ділянках мали надавати напрямні, плани та вказівки праці для всього терену, а також координувати й контролювати діяльність округ, узагальнені плани та інструкції центрального уряду, зокрема крайового правління, розробляти і пристосовувати до свого терену та розподіляти їхнє виконання на округи. Крім планів, інструкцій та виконавчих розпорядків, обласні власті подавали б до окружної влади і свої бачення щодо подібних розробок на сконцентровані завдання для районів. Технічно-адміністративні апарати обласних установ треба було б обмежувати до

¹² ОУН в 1941 році. Документи: в 2 ч. Київ, 2006. Ч. 1 / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патріляк, В. Сергійчук; відп. ред. С. Кульчицький. С. 105–106.

¹³ Там само. С. 107.

конечного мінімуму. Також варто застановитися і на вказівці, що в обласних установах «керівні посади слід обсаджувати передовсім членами ОУН, а далі симпатиками – людьми, що мають, з одного боку, фахове знання, а з другого – знають потреби і можливості терену, а передовсім думають націоналістичними категоріями»¹⁴.

Окружні установи мали одержані від обласних властей плани-напрямні й інструкції розпрацьовувати на сконцентровані вказівки та матеріали для районів, достосовувані до їхніх конкретних умов і стану тощо. Округи повинні були також організовувати, інструктувати та координувати діяльність районів. Райони ж набували лиш виконавчих обов'язків. Районам належало б передавати конкретні завдання, одержані з округи, безпосередньо виконавчим органам, організовувати їхнє виконання та тримати на контролі процес реалізації. Окружний (районовий) провідник зосереджував усю владу: політичну, військову, безпекову, адміністративну і судівництво. Розвиток державної влади й апарату загалом мав би відбуватися так: від територіальної централізації при повносяжній децентралізації на початку до централізації і творення окремих організаційних будов у поодиноких сферах згодом. Тобто, «зразу територіальні одиниці (округи й райони) будуть у великій мірі самовистарчальними, замкненими в собі, їхні зв'язки з вищими одиницями і з рівнорядними сусідами будуть слабкі. В той час всі функції державного життя будуть на місці кермовані й централізовані в одній владі»¹⁵.

У міру налагодження зв'язків та розбудови обласного (на західноукраїнських землях і крайового) правління, а вище – уряду Української держави мали поступово налагоджуватися й окремі зв'язки в такому (часовому) порядку: військовий, служби безпеки, комунікації, господарства і фінансів, урядів праці, суспільної перебудови та опіки, виховання й освіти. За певний час передбачалося, що розбудова сягне належного рівня й організація кожної сфери творитиме окрему одноцільну систему, розбудовану на всіх щаблях, централізовану у відповідному міністерстві. Після цього ж «в окремих адміністраційних одиницях, передовсім в областях (частинно в округах, а на ЗУЗ в крайовому правлінні) буде керма усіх діянок життя координована, а не централізована»¹⁶.

¹⁴ ОУН в 1941 році... С. 108.

¹⁵ Там само. С. 109.

¹⁶ Там само.

3 червня–липня 1941 р. по всій Західній Україні на місцях розпочалося самоорганізування місцевих самоврядних структур. Ось як, наприклад, виглядала хронологія шляху до Львова й ланцюга проголошень української державності однією з похідних груп ОУН(р). Кордон група перейшла 27 червня біля Динова й того ж дня в с. Воля Володжська було проголошено самостійність Української держави, переобрано управу колгоспу й створено міліцію. Наступного дня у Бірчі здійснено підготовку до створення районної та міської управ. 29 червня самостійність України похідна група урочисто проголосила у с. Війське Добромільського р-ну, де також було переобрано управу і створено міліцію.

30 червня 1941 р. похідна група прибула до Добромиля й розпочала підготовку до організації української влади. 1 липня о 19:00 у присутності представників німецького війська на маніфестації проголошено Акт відновлення самостійності. Не маючи розпоряджень із верху, німецька окупаційна влада міста розгублено сприймала перебрання цивільної влади українцями (ввечері того дня на урочисте прийняття для вищих офіцерів Вермахту прибуло 2 генерали і 30 штабних офіцерів). Оунівська група покинула місто вночі, залишивши д-ра Омеляна Логуша, який і провів заходи для остаточної організації міської та районної управ. Тож до міської управи ввійшли: лікар Роман Кушнір (голова), Микола Муліцький (заступник голови), Дмитро Осадчук (референт просвіти), Михайло Карманський (референт фінансів), Іван Павлюк (референт санітарної служби), Осип Мудрий (референт руху населення). До складу районної: Григорій Турко (голова), Теодор Шатинський (заступник голови), Василь Двуліт (організаційний референт), інженер Любомир Гузь (господарчий референт), Андрій Бахівський (шкільний референт), Йосип Дуркот (фінансовий референт), д-р Роман Кушнір (референт здоров'я). На посади ж інших відділів вирішено призначити комісарів від ОУН(р). Уже наступного дня відбулася нарада управи міста і району, а 4 липня реорганізовано міліцію (командантом став член ОУН Василь Манько). 6 липня похідна група прибула на маніфестацію до Самбора, а 7 липня – виїхала до Львова¹⁷.

¹⁷ Кріль М. Доброміль у долині Вирви. Львів, 2016. Т. 2: Історія і культура. (Серія Отчий край). С. 426–427; Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. Київ: УВС, 2001. С. 48–49.

Повідомлення у пресі про проголошення Акта про відновлення Української держави

На середину—кінець липня 1941 р. українську державність було проголошено на всіх українських землях, звільнених від радянської окупації, а саме: у всіх західноукраїнських областях, у Житомирській і частинах Кам'янець-Подільської і Київської обл. На тоді Станіславську обл. майже повністю окупували угорські війська, які проголошенню Української держави перешкод не чинили. Румунські війська, що захопили Чернівецьку обл. і частину деяких галицьких повітів (Заліщики, Снятин), жорстоко придушували всі спроби відродити українську державність. В інших областях, зайнятих німецькими й подекуди словацькими військами, перешкод проголошенню української державності не було, проте згодом німці почали вимагати відкликання Акта проголошення Української держави та розгорнули репресії проти діячів УДП і членів ОУН(р)¹⁸.

Отже, після проголошення Української держави у Львові 30 червня 1941 р., на виконання наказу Проводу ОУН(р) менш ніж за місяць українську державну місцеву (сільську й міську) адміністрацію було започатковано у Станіславській, Тернопільській, Львівській, Дрогобицькій, Рівненській, Луцькій, Житомирській і частково в Київській обл. Тобто в цих регіонах було охоплено всі села, містечка

¹⁸ Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель і соціально-економічний лад в теорії та ідеології ОУН-6 (1940–1990 рр.). Київ: Крок, 2020. С. 124–125.

й міста, а також створено українські районні управи. Було налагоджено обласні управи й запрацювали вони у Станіславові, Тернополі, Львові, Житомирі, Рівному та Луцьку. На стадії організації перебували у Дрогобичі, Вінниці та Кам'янці-Подільському¹⁹. Фактично, німецькі військові чинники затвердили обласні управи Тернополя, Станіславіва, Луцька й Житомира, які працювали в порозумінні з окупаційною військовою владою. У Рівному та Львові на той час налагодити зв'язок із німецькою військовою адміністрацією не вдалося, проте практичні контакти було встановлено з округами й районами. Окремі групи надіслано для організації місцевої державної влади на Пінщину і Берестейщину, Буковину і Закарпаття, до Центральної і Південно-Східної України, у Крим. Окружні управи зорганізовано на терені майже всіх західних областей, а округи переважно покривалися за давніми повітами²⁰.

Варто зауважити, що під час призначення українських державних управ усіх ступенів і рівнів в ОУН(р) засадничо намагалися керуватися принципом фаховості. Тож часто бувало, що до складу управ входили люди, які в минулому виявляли більшу чи меншу політичну діяльність (зокрема окремі члени УНДО, ФНЄ, радикали) й які мали визнати Провід ОУН(р) і лояльно виконувати всі директиви її місцевих керівників²¹.

Голови обласних управ, як вказував Я. Стецько, мали змогу «змінювати склад членів Управи, пропонує зміни на затвердження» голові УДП. Голови місцевих урядів присягали на вірність Українській державі. Так, наприклад, прямо перед відкриттям Народних Зборів 30 червня 1941 р. у будинку «Просвіти» таку присягу перед Ярославом Стецьком склав проф. Юрій Полянський як новопризначений посадник міського управління Львова та інші члени вибраного Проводом ОУН(р) міського управління²².

Головами обласних управ стали (липень 1941 р.): Львівської – д-р Олександр Марітчак, Тернопільської – Василь Охримович (ОУН(р)), Станіславівської – інж. Ілля Семянчук (колишній член ФНЄ), Волинської – Андрій Марченко (ОУН(р)), Рівненської – Іван Карнаухов (адвокат), Ростислав Волошин (заступник голови),

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 56, 75–75 зв.

²⁰ Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель... С. 125–126.

²¹ Там само.

²² ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 2; Спр. 21. Арк. 20; Стецько Я. 30 червня 1941... С. 192.

*Опублікований текст Акта про відновлення
Української держави*

Житомирської – Іван Луцюк. У Львові на середину липня 1941 р. обласну управу було сформовано в такому складі: д-р О. Марітчак (голова), мгр Ярослав Спольський (заступник голови), д-р Михайло Росляк (загально адміністративний референт), інж. Девосер (земельний референт), інж. Бачинський (референт промислу), дир. Квасниця (референт торгівлі), Кульчицький (референт комунального господарства), д-р Гриньовський (референт суспільної опіки), мгр Стець (референт фінансів), інж. Рижевський (референт шляхів), М. Кульчицький (референт заготівель)²³.

Персональний склад, наприклад, Луцької обласної управи, що сформувалася 10 липня 1941 р., мав таких членів: Андрій Марченко (голова), Роман Андріішин (заступник голови), Павло Єрастів (начальник канцелярії), Євген Тиравський (начальник адміністративного відділу), Анатоль Кох (начальник господарчого відділу), Борис Білецький (начальник відділу освіти), Аврамії Омельчук (начальник відділу здоров'я і суспільної опіки), Юрій Критюк (начальник відділу лісів), Володимир Поліщук (начальник відділу шляхів), Семен Волощак (начальник відділу податків), Юрій Кох (референт пропаганди), Федот Юревич

²³ Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель... С. 126.

(референт безпеки). Саме цей склад затвердив Я. Стецько в Берліні 5 серпня 1941 р.²⁴

Під патронатом обласної екзекутиви ОУН(р) 29 липня 1941 р. створено Кам'янець-Подільську обласну управу, до складу якої ввійшли: Микола Козак, Денис Притуляк, Олег Лисяк, Теодозій Охримович, Микола Фриз, Остап Голуб'як, Богдан Лотоцький, Богдан Цуприк, Михайло Побережник, Володимир Біланюк, Лев Сваричевський. Було закладено й обласну народну міліцію з 14 осіб (передбачалося довести її склад до 100 озброєних осіб), яку очолили: Володимир Зброжик (обласний командант), Карасевич (заступник команданта), Клим Роснецький (секретар), Яків Щегрин (муштровий референт). Окрім того, при міській управі Кам'янця-Подільського мала бути організована охоронна сторожа у складі 20 осіб²⁵.

У Берліні 5 серпня 1941 р. Я. Стецько затвердив склади окружних управ: Житомирщини (голова – Олександр Яценюк; обласною управою керував Іван Луцюк), Рівненщини (голова – Григорій Карнаух), Володимирщини (голова – Степан Черниш), Ковельщини (голова – Самійло Підгірський), Горохівщини (голова – Назар Димич), Дубенщини (голова – Олексій Сацюк). Посадниками міст призначено: інж. Миколу Єрмолаєва (м. Луцьк), Полікарпа Бульбу (м. Рівне), Івана Бартківа (м. Володимир-Волинський), доктора Миколу Пирогова (м. Ковель), Григорія Трачука (м. Горохів), Василя Бурку (м. Дубно)²⁶.

Обласні державні управи поділялися на окружні, окружні управи – на районні (повітові), районні управи – на сільські. Так, наприклад, Дрогобицьку обл. організаційно було поділено на три округи: Стрийську, Самбірську і Перемишльську. До Стрийської належало шість районів: Дрогобич, Сколе, Стрий, Миколаїв, Жидачів, Ходорів. До Самбірської – теж шість: Устрики-Долішні, Старий Самбір, Турка, Самбір, Рудки, Хирів. До Перемишльської – чотири райони: Бірча, Добромил, Перемишль, Мостиська²⁷.

Від перших же днів проголошення відновлення Української держави 30 червня 1941 р. місцеві українські органи влади поволі ставали на шлях налагодження основ державного економічного

²⁴ Там само. С. 126–127.

²⁵ Там само. С. 127.

²⁶ Державний архів Житомирської області (Держархів Житомирської обл.). Ф. 1151. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 6 зв.

²⁷ Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель... С. 127.

ладу не лише в аграрному секторі, а й в інших галузях народного господарства. Так, уже 3 липня повітовий провід ОУН(р) у Калуші (Станіславщина) постановою, оголошуючи про запровадження воєнного стану в повіті, повідомляв про дозвіл приватної торгівлі із заувагою, що (аби не допустити спекулятивного зростання цін) їхнє державне регулювання – єдино можливий вихід²⁸.

Торгівлю можна було провадити як за готівку, так і шляхом прямого обміну товарів. Утім невдовзі стало зрозуміло, що бартер негативно впливає та грошовий обіг, тож цей міжрахунковий спосіб довелося заборонити. Вето було накладено й на кредитування, натомість у деяких регіонах (як-от у Кам'янці-Струмиловій на Львівщині) навіть визначалося співвідношення (курс) грошових одиниць у районі (в обігу, до речі, продовжували перебувати радянські рублі й почали з'являтися німецькі марки). Так місцевий районний провід ОУН намагався налагодити грошовий обіг та водночас обмежити гіперінфляційні процеси. Результат не забарився і вже 13 липня 1941 р. місцевий податковий уряд в особі керівника податкової інспекції звітував повітовій управі про те, що в його розпорядженні наявні кошти; повідомляв, що найближчим часом заплановано обкласти податком пивоварню у м. Бузьк і нарікав на відсутність подальших наказів, позаяк його підлеглі цілком налагодили службу та готові виконувати свої обов'язки²⁹.

Поволі, попри військовий стан, довоєнний перебіг господарського життя почав відновлюватися. Так, наприклад, у повідомленні щодо господарського та громадського життя Галичини від 10 липня 1941 р. зазначалося: «У Львові відновили свою працю всі центральні українські установи, зокрема Ревізійний союз українських кооперативів та Центросоюз. Покликано до життя промислову кооперацію. Міська споживча кооперація відновлює свою діяльність на базі Маслосоюзу»³⁰. Налагоджувалися не лише торговельні відносини, а й починали відкриватися крамниці та нові магазини, про що, наприклад, ішлося у звіті від 4 серпня 1941 р. Бережанського (Тернопільщина) торговельно-промислового відділу місцевій районній управі. Відтак поступово почала відновлюватися й банківська діяльність, зокрема у сфері кооперації. Так, Український кооперативний банк у Бережанах у звіті УДП у Львові повідомляв

²⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. Львів; Київ, 2001. С. 246.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 87.

³⁰ Там само.

про створення Фонду віднови державного життя, на рахунок якого ця банківська установа перевела суму у 45 тис. 900 руб. 75 коп.³¹.

Проте існувала й інша, паралельна, дійсність, що руйнувала не лише перші паростки сталості суспільно-господарського ладу в підконтрольних місцевим органам влади місцях, а й заперечувала саме утвердження Української держави в її зародку – факт німецької військово-адміністративної окупації українських земель і цілковите заперечення права українців на власну державність політичною верхівкою Райху, а також союзницькими Берліну режимами у Братиславі, Будапешті та Бухаресті. Дестабілізації додавав не тільки саботаж і терор, а й підривна політично-пропагандивна діяльність поляків, що, попри втрату державності внаслідок німецької агресії, так і не змогли позбутися ворожого ставлення до державотворчих прагнень українців³².

Тим часом, у зв'язку з тим, що 1 серпня 1941 р. німецька окупаційна влада ввела Галичину до Генеральної губернії, краєм прокотилася хвиля народних протестів і зборів підписів на підтримку ОУН та УДП. Зокрема, у Зборівському повіті народні зібрання відбулися у 71 населеному пункті: в Олієві (900 підписів), Озірній (1 045 підписів), Великій Плавучій (536 підписів), Букачівцях (534 підписи), Білоголовах (596 підписів), Годові (615 підписів), Кудинівцях (509 підписів), Лопушанах (575 підписів), Перепельниках (575 підписів), Манаєві (576 підписів), Ярославичах (426 підписів) тощо³³.

Необхідно зауважити, що нормальному функціюванню українських управ усіх ступенів великі перешкоди все ж таки чинили німецькі й угорські військові ортс- і штадткомендатури. Часто траплялися випадки, коли, незважаючи на існування місцевих (сільських чи міських) управ, німецькі й угорські військові коменданти уповноважували організовувати місцеву державну адміністрацію поляків, особливо це траплялося в Тернопільській обл. Німецька військова влада також досить часто втручалася у господарські справи адміністрації: налагодження сільського господарства й торгівлі, промисловості, створюючи так хаос і занепокоєння серед українського населення³⁴.

³¹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941... С. 257, 276, 337.

³² Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель... С. 137.

³³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 3–4.

³⁴ Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель... С. 138.

У Станіславської обл. від українських державних управ угорці, які окупували всю Гуцульщину та Підгір'я аж по Дністер, вимагали складення їм присяги вірності, на що отримали категоричну відмову. Українське ж населення ставало на бік організованих ОУН самоврядних адміністрацій. На цих теренах угорські війська (у яких було багато поляків, що зголосилися до угорської армії після 1939 р.) забороняли зображення тризуба під загрозою арештів і розстрілів, у селах тривало цілковите роззброєння української міліції, практикувалося побиття селян тощо³⁵.

А проте тривало протистояння мельниківської і бандерівської організацій. Так, наприклад, бандерівці вигнали представників ОУН(м) із зали під час зібрання робітників у Львові, а в Рогатинському повіті бойовики ОУН(р) заборонили мережу мельниківців і створену ними районну управу. У відповідь на центральних теренах України мельниківці за допомогою СД та гестапо роззброювали бандерівців, перебирали провід міліцією і змушували підписувати заяву з відмовою співпрацювати з ОУН(р) тощо³⁶.

Загалом же, як доповідав Іван Климів («Легенда») Провіднику ОУН Степанові Бандері, з 200 районів Буковини, Галичини й Волині націоналісти перебрали владу у 187, тобто у 3 300 населених пунктах³⁷.

Факт проголошення відновлення Української держави від 30 червня 1 липня 1941 р. визнав УНК. Адольф Гітлер дізнався про установчі державотворчі збори у Львові 2 липня і розпорядився розпустити український уряд (УДП), провідників заарештувати, а їхніх співробітників взяти під суворий нагляд і контроль Головного управління безпеки Третього Райху. Водночас начальник поліції безпеки і СД Відділу ІVА повідомляв 2 липня 1941 р. до Берліна, що на противагу ОУН(р) негайно запроваджено в місті «самоврядування» та розпочато підготовку до щонайшвидших заходів проти бандерівців загалом й самого С. Бандери зокрема³⁸. Тож від цього дня було вжито заходів із вимогою для українців (під загрозою

³⁵ Гай-Нижник П. Українська Держава: суспільно-політична модель... С. 138–140.

³⁶ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 8–12.

³⁷ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы: в 2 т. Москва, 2012. Т. 1 (1939–1941) / редкол.: А. Н. Артизов (председ.) и др. С. 388.

³⁸ Україна в Другий світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів / упоряд. і передм. В. Косика: у 4 т. Львів, 1997. Т. 1. С. 92; ОУН в 1941 році. Документи. С. 265.

арешту), що перебували на теренах Генерального губернаторства, але там не проживали, негайно повернулися до своїх домівок, а керівним особам українських емігрантських організацій, які були на території Райху, – подбати про те, щоб їхні члени дотримувалися наданих вказівок. Також постановлено: «Різних політичних керівників українських емігрантів береться під домашній арешт, особливо в Генеральному губернаторстві, в тому числі також Степана Бандеру»³⁹.

У Кракові 3 липня 1941 р. відбувся допит Степана Бандери державним підсекретарем Ернестом Кундтом із приводу Акта 30 червня. Того ж дня (як і листами від 4, 5 і 6 липня) голова УДП Я. Стецько офіційно звернувся до канцлера Німеччини з повідомленням про Акт проголошення відновлення Української держави і запропонував співпрацю між Україною і Німецькою імперією як союзними державами⁴⁰. Вказуючи на Акт відновлення державності, після певного історичного екскурсу (зокрема й акценту на визнанні України Німеччиною за Берестейським договором 1918 р.) Ярослав Стецько відверто зізнавався Адольфу Гітлеру, що «безпосереднім виразником ідей цього акта та наших політичних прагнень була і є Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери», а також доводив до відома фюрера, що «опираючись на повний суверенітет своєї влади, українська держава приєднується до нового Європейського порядку»⁴¹. Подібною ж риторикою відзначалася і Декларація УДП, що, очевидно, була призначена для прочитання найвищими структурами Райху.

Проте 5 липня у Кракові на німецький допит до державного секретаря уряду Генеральної губернії Йосефа Бюглера знов викликали Степана Бандеру та членів президії УНК (д-ра Володимира Горбового, проф. Андрія Андрієвського, Ярослава Мудрого, д-ра Степана Шухевича, крім відсутнього Всеволода Петріва, що перебував у Празі), де їм оголосили про негативне ставлення німців як до діяльності УНК, так і до Акта проголошення відновлення Української держави. Після розмови гестапо взяло С. Бандеру під домашній арешт у столиці Німеччини від 6 липня, а згодом відправило до тюрми на Принцрегентенштрассе. 7 липня 1941 р. воно заарештувало В. Горбового та полк. Василя Євтимовича (гетьманця, керівника ексекутиви

³⁹ Україна в Другій світовій війні у документах... Т. 1. С. 100–101.

⁴⁰ ЦДАВО України. Ф. 4620. Оп. 3. Спр. 378. Арк. 20–27.

⁴¹ Україна в Другій світовій війні у документах... Т. 1. С. 95–96.

УНК), а 8 липня 1941 р. проф. Андрієвському повідомило про заборону діяльності УНК. У липні арешту піддано й автора «Декалога» (10 заповідей українського націоналіста) Степана Ленкавського, якого до 19 грудня 1944 р. утримувано в концтаборі «Аушвіц»⁴².

За таких умов 7 липня у Львові (на вул. Руській, 20) зібралися ще вцілілі члени Проводу ОУН, які перебували в місті: Ярослав Стецько (в. о. провідника ОУН), Микола Лебець (заступник), Іван Климів, Іван Равлик, Лев Ребет, Ярослав Старух, Василь Турчківський та Роман Ільницький (як секретар). Учасники схвалили пропозицію голови УДП Я. Стецька відкинути німецький ультиматум, продовжити й далі встановлювати владу на місцях і мобілізувати людей на боротьбу за здобуття державної самостійності. Водночас відкинута думка про підняття всенародного збройного виступу проти німців як несвоєчасну та на часі нездійсненну. Як очільник уряду, Я. Стецько відмовився перейти в підпілля, незважаючи на всі ризики. Також вирішено, що у випадку його арешту керівництво УДП має перебрати на себе Л. Ребет, а ОУН очолив би М. Лебець. Виходячи з цього, для призначення в. о. голови УДП чисті бланки з підписом і печаткою отримав Іван Климів, а Ярослав Старух та Василь Кук – для призначення членів уряду в Центральній та Східній Україні⁴³.

Між тим на Я. Стецька було здійснено невдалий замах. Він же 7 липня 1941 р. надіслав як голова УДП до німецького МЗС заяву з черговим обумовленням дій ОУН(р) та обґрунтуванням нагальності у відновленні української державності, зокрема й з огляду на інтереси самої Німеччини. Але попри цей та попередні подібні листи й заяви, 9 липня німці заарештували голову УДП і переправили до столиці Райху⁴⁴.

Вже на середину липня 1941 р. було припинено вільний випуск усіх газет ОУН(р) та позбавлено її можливості використовувати близько 20 типографій, які експропріювали в перші дні звільнення

⁴² Российский государственный военный архив (РГВА). Ф. 1699к. Оп. 1. Д. 229. Л. 8.

⁴³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 84. Арк. 206; Стецько Я. 30 червня 1941: Проголошення відновлення державності України. Торонто, 1967. С. 256–262; Ільницький Р. Події 30 червня 1941 р. *Ільницький Р. Думки про українську визвольну політику*. Гадяч, 2007. С. 126–127; Українське державотворення. Акт 30 червня 1941... С. 160.

⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 37. Арк. 248–249; Ф. 65. Спр. 9079. Т. 3. Арк. 176–177.

Львова від більшовиків⁴⁵. У таємних розпорядженнях МЗС, гестапо та СД навколо питання Акта 30 червня все частіше щодо ОУН (групи Бандери) використовували вирази: «уявний український крайовий уряд у Львові», «гонорова та активна група Бандери», «інсценований у Львові акт», «збентежений хід людей Бандери», «акт самочинства» тощо⁴⁶.

Німці однозначно висунули вимогу відкликати Акт 30 червня. На це ОУН(р) заявила, що проголошення відновлення української державності у Львові вже стало історичним фактом і стане однією зі славних традицій та свят українського народу. Натомість представники німецької влади на початку серпня 1941 р. висунули Проводу ОУН(р) три вимоги, однією з яких був розпуск уряду УДП. 12 липня провідник ОУН Микола Лебець наказав організації поступово переходити в підпілля, а у Львові легально працювало тільки бюро УДП (заступником голови УДП після арешту Ярослава Стецька Іван Климів призначив Михайла Степаняка, якого після арешту в середині вересня 1941 р. змінив на цій посаді Л. Ребет)⁴⁷.

Тим часом похідні групи ОУН(р) вирушили на Закарпаття, Берестейщину і Пінщину, а головне – просувалися поза р. Збруч, через Проскурівщину, Житомирщину, Вінниччину на Київ, а далі – на Схід і Південь України. Провід організації визначив головним завданням створювати місцеві управи й організовувати збройну боротьбу для 5 000 підготовлених членів. Улітку ж 1941 р. наказом крайового Проводу українських націоналістів на матірніх українських землях і начальника Команди Української революційної армії І. Климива («Є. Легенди») оголошено «повстання на всіх українських землях самостійної соборної Української держави» й про те, що «Укр. Нац. Армія перебирає під свою руку: а) Охорону кордонів Української держави перед зовнішнім ворогом та боротьбу з ним; б) Охорону й безпеку діяння Української державної влади; в) Охорону життя, праці й майна громадян Української держави»⁴⁸. Окремим наказом оголошено про створення Українських

⁴⁵ РГВА. Ф. 500к. Оп. 2. Д. 229. Л. 81.

⁴⁶ Україна в Другій світовій війні у документах... С. 201–210; ОУН у 1941 році. Документи. С. 354–356.

⁴⁷ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 1; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75135 фп. Арк. 11; Лебець М. Організація протинімецького опору ОУН 1941–1943 років. *Сучасність*. 1983. Ч. 1–2. С. 151.

⁴⁸ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 8–9.

повітряних сил і центру Української панцерної (броньованої) зброї. Окрім Української революційно-національної армії, в оборону української державності ставав також Український військовий легіон, який підпорядковувався Проводу та Головному штабу ОУН на чолі зі С. Бандерою. Відтак по всій Україні запроваджено воєнний стан, революційні трибунали, зокрема збірну відповідальність, родову й національну, за злочини проти Української держави, її війська й ОУН⁴⁹.

Степана Бандеру, якого з 6 по 25 липня утримувано в берлінській тюрмі, після чого він до 15 вересня перебував під домашнім арештом, 16 вересня 1941 р. його запроторено до центральної в'язниці Берліна, а за чотири місяці переведено до концтабору «Саксенгаузен». У ті ж вересневі дні у столиці Німеччини арешту піддано й інших провідних членів ОУН(р): Ярослава Стецька, Івана Габрусевича, Осипа Тюшку, Володимира Стахіва, Нестора Процика, Юрія Хименця, Омеляна Антоновича. Масові арешти відбулися у Кракові, Львові й по всій Західній Україні. У наступні 2 роки німці заарештували й убили 80 % керівного складу ОУН(р)⁵⁰. Так, німецькі окупанти практично знищили процес відновлення Української держави та взяли курс на недопущення її відродження.

Вважаючи українське питання головним у встановленні стабільності в Центральній-Східній Європі, націоналісти намагалися опиратися на власні сили та використати всі сприятливі геополітичні обставини для відновлення української державності в червні-липні 1941 р. Акт відновлення Української держави 30 червня 1941 р. суперечив колоніальним інтересам Німеччини. Тактика доконаних фактів призвела до того, що нацисти репресували уряд Я. Стецька і місцеві органи самоврядування та арештували в липні-вересні 1941 р. понад 1 500 членів ОУН. Акт відновлення державності демонструє масштабність підготовки і розгортання структур на місцях, реалізацію планів у воєнних реаліях та підтримку населення від західного кордону до Фастова і Василькова біля Києва в понад 350 містах і 187 районах, де було проголошено Акт у 10-денний термін. У семи західноукраїнських областях створено обласні, районні управи (адміністрації) та всю вертикаль самоврядування.

⁴⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 8-9.

⁵⁰ Torzecki R. Kwestia ukraińska w polityce III Rzeszy 1933-1945. Warszawa, 1972. S. 247; Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади. Львів, 1997. Кн. 2 / упоряд.: Я. Лялька та ін. С. 79-97.

Акт 30 червня 1941 р. і формування органів місцевого самоврядування засвідчив тяглість національно-державної ідеї, започаткував новий етап визвольної боротьби та переформатування боротьби інших поневолених націй. Під гаслами ОУН і УПА в 1940–1950-х роках український народ розгорнув боротьбу за УССД, що в різних формах триває і на сучасному етапі російсько-української війни.

Павло Гай-Нижник, Микола Посівнич